

TEORETSKO-METODOLOŠKI PROBLEMI PRODUKTIVNOSTI

1. POJAM PRODUKTIVNOSTI

Reč produktivnost često se upotrebljava u govoru ili pisanju za izražavanje ostvarenih rezultata uloženog rada u proizvodnji ili nekoj drugoj delatnosti ljudskog rada. Otuda se vrlo često čuje da je produktivnost u grani „x” na višem nivou od produktivnosti u nekoj drugoj grani, ili pak da je unutar jedne grane najveći nivo produktivnosti u privrednoj organizaciji „y”; da je produktivnost u porastu, stagnaciji ili opadanju i sl.

Dosta često reč produktivnost može da se čuje i kao sredstvo da se pravda porast ili opadanje ličnih dohodaka, životnog standarda i tako dalje.

I pored vrlo česte upotrebe ove reči izgleda na prvi pogled da nema spornih pitanja u vezi sa njenim značenjem i upotrebom. Međutim, u teoriji a i praksi često se sa različitim aspektata i ciljeva prilazi tretiranju ovog problema, pa otuda različita mišljenja o pojmu produktivnosti. Baš zato što su istorijske i druge činjenice uticale na definisanje pojma produktivnosti, imamo i različita shvatanja suštine tog pojma. Društveno-politički, ekonomski, tehnički i drugi faktori uticali su na definisanje pojma produktivnosti.

S obzirom na sve ove razloge postoje između teoretičara i praktičara kapitalističkih zemalja i naše zemlje razlike u gledanju na pojam i značaj produktivnosti.

U stvari, termin produktivnosti pojavio se kod vrlo starih pisaca, kao što su Agrikola (1530. godine), ali tek u XVIII veku imamo kod fiziokrata bliže definisanje ovog pojma kao „sposobnost proizvođenja”.¹

Početkom XX veka reč i pojam produktivnost ekonomisti upotrebljavaju u značenju odnosa između proizvoda i faktora. U tom smislu definisanje pojma produktivnosti prihvaćeno je i od strane ekonomista zapadnih zemalja, pa i od Evropske organizacije za ekonomsku saradnju. Definicija pojma produktivnosti te organizacije je sledeća: „Produktivnost je količnik proizvodnje i jednog od faktora proizvodnje. Prema tome govori se o produktivnosti kapitala, investicija, sirovina, što zavisi od toga da li se posmatra odnos proizvodnje prema kapitalu, investicijama, sirovinama itd.”²

Dakle, pri definisanju pojma produktivnosti polazi se od toga što se rezultat rada stavlja u odnos prema faktoru proizvodnje čiji efekat želi da se izrazi.

¹ Dr Vilko Šulterer: „Proizvodnost rada”, „Birozavod”, Zagreb 1960, str. 3.

² Dragutin Radunović: „Neki teoretski aspekti produktivnosti rada” („Ekonomska analiza” br. 5/1957, str. 65).

Manje ili više sve su definicije pojma produktivnosti u zapadnim zemljama iste po suštini. One imaju za cilj da rezultate ostvarene u procesu rada pripišu kapitalu, namerno zaobilazeći istinu da je rad tvorac vrednosti.

Zahvaljujući Marksu pitanje tvorca vrednosti i viška vrednosti je razjašnjeno do kraja. Nema drugog tvorca vrednosti osim rada. Zato i pripisivanje tog svojstva kapitalu, odnosno njegovim izražajnim elementima, ne može ničim da se opravda. Odnos između proizvodnje i kapitala govori samo o relativnom utrošku kapitala i ni o čemu drugom.

Tretirajući ovaj problem profesor dr Stevan Kukoleča kaže: „Odnosi između proizvoda i materijala, odnosno sredstava za rad govore o relativnom utrošku materijala, odnosno sredstava za rad u određenoj proizvodnji. Međutim, ni jedan ni drugi ne govore ništa o procesu rada, odnosno o proizvodnji.

Produktivnost može da bude merena i izražena samo na liniji procesa rada a ovi su nužno vezani za utrošak radne snage.“⁴

Polazeći od takve činjenice on definiše pojam produktivnosti kao odnos proizvodnje i rada utrošenog u proizvodnju i ističe da „Princip produktivnosti zahteva da se određeni proizvod ostvari sa što manjim ulaganjem radne snage u njegovu proizvodnju. Otuda je produktivnost ravna odnosu između proizvoda (Q) i utroška radne snage za taj proizvod (L), što nije drugo do ekonomičnost utroška radne snage.“³

Prema tome, za razliku od shvatanja pojma produktivnosti od strane ekonomista zapadnih zemalja, ovo shvatanje polazi od toga da su za izražavanje i merenje produktivnosti potrebna samo dva elementa, i to: proizvodnja i rad kao njen tvorac.

Uviđajući pravi smisao produktivnosti, i građanski ekonomisti vrlo često upotrebljavaju ovaj pojam u smislu produktivnosti rada. U vezi sa tim Dragutin Radunović ističe da su ekonomisti Zapada prinuđeni da makar i stidljivo priznaju da se termin produktivnost najčešće upotrebljava u smislu produktivnosti rada, pa navodi: „Kao što vidimo, u građanskoj ekonomskoj literaturi se ističe da se termin produktivnosti upotrebljava najčešće u smislu produktivnosti rada. Ekonomisti-marksisti samo priznaju produktivnost rada. Prema tome, pripadali mi ovoj ili onoj ekonomskoj školi, tumačili mi svet sa marksističkih ili idealističkih pozicija, produktivnost pretstavlja isti pojam a to je količnik proizvodnje i radnog vremena koje je utrošeno za tu proizvodnju.“⁵

I sve ostale definicije naših teoretičara-ekonomista su u suštini iste, razlika je samo u načinu izražavanja suštine. Proizvodnja i rad utrošen u proizvodnju su u svim tim definicijama osnovni i jedini elementi za definisanje pojma produktivnosti. Čak su neke definicije i po svojoj formi slične, a što se vidi iz definicija koje se ovde navode.

Dr A. Kurkčijev podrazumeva „pod pojmom produktivnosti *rezultat* sposobnosti radnika da sa određenim *utroškom rada* proizvede neku količinu upotrebnih vrednosti kao postojećih uslova proizvodnje. Proizvodnost rada nam pokazuje kakav je odnos između proizvodnje i utrošenog rada za njeno ostvarenje.“⁶

³ Dr Stevan Kukoleča: „Ekonomika preduzeća“, Sveska 1, „Informator“, Zagreb 1961, str. 197.

⁴ Isto kao pod 3, str. 207.

⁵ Isto kao pod 2, str. 71.

⁶ Dr A. Kurkčijev: „Merenje proizvodnosti u industriji“, str. 19.

Profesor dr Mirko Dautović podrazumeva „pod produktivnošću rada rezultat utroška rada, količina rada na jedinicu proizvoda.”⁷

I po jednoj i po drugoj definiciji produktivnost je rezultat određene količine utrošenog rada.

Za razliku od navedenih mišljenja naših teoretičara produktivnosti rada, profesor Vukan Dešić polazi pri definisanju pojma produktivnosti od toga, da je produktivnost rada odnos proizvodnje i jednog ili više elemenata proizvodnje a što se izražava u njegovoj definiciji: „Pod produktivnošću rada uopšte podrazumeva se odnos između ostvarene proizvodnje i jednog ili više elemenata proizvodnje.”⁸

Mada je ovakvo mišljenje u suštini slično mišljenjima građanskih ekonomista o pojmu produktivnosti, ono ne polazi sa istih pozicija, već je rezultat želje autora da ukaže i na značaj ostalih faktora procesa proizvodnje. Ovakvo tretiranje pojma produktivnosti je skoro indentično sa takozvanim mišljenjem o integralnoj produktivnosti, koja predstavlja odnos ostvarene proizvodnje i svih faktora koji su od značaja za proizvodnju.

Pristalice ovakvog mišljenja u želji da istaknu značaj uloženog rada za uspeh privređivanja, ne prave razliku između smanjenja troškova proizvodnje i smanjenja trošenja živog rada.

Bez obzira koji je razlog naveo pristalice produktivnosti koja predstavlja količnik odnosa proizvodnje i svih faktora koji su od značaja za proizvodnju na takvo shvatanje pojma produktivnosti i one koji zastupaju slično mišljenje, ističe se činjenica da se takva njihova formulacija odnosno mišljenje ne može opravdati. O tome najbolje govori mišljenje profesora Domainka: „Ako uzmemo da je reč „proizvodnost” postala od reči „proizvodnja”, poslužiti ćemo se već poznatom definicijom, da je proizvodnja proces rada u kojem čovek sredstvima za rad deluje na predmete rada. Pod radom mislimo na svrsishodnu delatnost čoveka, pa se prema tome proizvodnja ne može vršiti i ne može dati upotrebnih vrednosti bez čoveka. Stoga treba i izraz „proizvodnost” (produktivnost) primeniti samo na ljudski rad.”⁹

Ovakvo mišljenje, kao i prethodna slična mišljenja o pojmu produktivnosti, dovoljno ubedljivo kazuju da se, osim za ljudski rad, pojam produktivnosti ne može ni za šta drugo vezati.

Otuda i mi smatramo da produktivnost predstavlja efikasnost rada izraženu kao odnos proizvodnje i uloženog živog rada u proizvodnju.

S obzirom da je produktivnost isključivo vezana za proces rada a proces rada za utrošak radne snage to je, kako primećuje profesor Kukoleča, suviše pojmu produktivnosti dodavati, radi bližeg objašnjenja, još neku reč, na primer: „rada”. Činjenica je da se radi samo o produktivnosti ljudskog rada, pa je prema tome i sama reč „produktivnost” bez ikakvih drugih reči dovoljna da objasni taj pojam.

Upotreba reči: „proizvodnost” i „produktivnost” često dovode u nedoumicu iako u suštini između tih reči nema razlike kad se one upotrebljavaju za objašnjavanje efikasnosti ljudskog rada. Međutim, pod rečju „proizvod-

⁷ Dr M. Dautović: „Ekonomika i organizacija preduzeća” („Savremena administracija”, Beograd 1962, str. 125).

⁸ Dr V. Dešić: „Metode naučne organizacije rada” („Naučna knjiga”, Beograd, 1960, str. 344).

⁹ Prof. Dragutin Domainko: „Ekonomika proizvodnje industrijskih preduzeća” („Birozavod”, Zagreb 1960, str. 44).

nost" često se podrazumeva pojam proizvodne snage rada i pored toga što su to potpuno različite kategorije. Dok proizvodna snaga rada predstavlja sposobnost čoveka da izvrši neki rad, produktivnost je rezultat već izvršenog rada.

Govoreći o potrebi razlikovanja ova dva pojma za pravilno izučavanje problema produktivnosti profesor Domainko ističe: „Zbog toga treba za naše proučavanje razlikovati proizvodnu snagu kao sposobnost čoveka, da ostvari neki rad, da može proizvoditi neku količinu proizvoda od već ostvarene proizvodnje jednog radnika u jedinici vremena. Tu izvršenu proizvodnju tj. proizvedene količine po radniku u jedinici vremena nazivamo u najopštijem smislu proizvodnošću (produktivnošću) rada.”¹⁰

Znači, kad se govori o produktivnosti misli se na efekt, na rezultat utrošenog rada u određenoj proizvodnji i pod datim uslovima, a ne na njegovu sposobnost, na mogućnost da u određenom procesu proizvodnje i pod određenim uslovima ostvari i izvesnu proizvodnju odnosno uslugu, što predstavlja samo njegovu proizvodnu snagu.

Izneta mišljenja o pojmu produktivnosti samo su deo velikog broja definicija o pojmu produktivnosti. Vrlo veliki broj ekonomista i inženjera kako u inostranstvu tako i u našoj zemlji bavi se problemom produktivnosti. Isto tako je veliki i broj institucija za praćenje i proučavanje produktivnosti. Sve to ukazuje na značaj produktivnosti, te ćemo se ukratko i zadržati na njemu.

2. ZNAČAJ PRODUKTIVNOSTI

Porast produktivnosti je vrlo značajan za dalji razvoj naše društvene zajednice. I ne samo naše. Porast produktivnosti od uvek je predstavljao i uvek će predstavljati osnov daljeg napretka proizvodnih snaga i porasta blagostanja uopšte. Setimo se Marksove postavke da porast produktivnosti predstavlja smanjenje ukupne sume rada za proizvodnju neke robe, a što je osnov daljeg napretka svake društvene formacije. Od povećanja produktivnosti zavisi nivo cena, ličnih dohodaka, kupovne moći i konačno nivo životnog standarda.

Koliki je značaj produktivnosti pridavao Lenjin najbolje se može sagledati iz sledećeg njegovog citata:

„U svakoj socijalističkoj revoluciji, pošto je rešen zadatak osvajanja vlasti od strane proletarijata i utoliko ukoliko se u glavnom osnovnom rešava zadatak: ekspropirisati eksproprijatore, nužno izbija u prvi plan osnovni zadatak stvaranja višeg društvenog sistema nego što je kapitalizam, naime: povećanje produktivnosti rada a u vezi sa tim (i radi toga) njegoa viša organizacija.”¹¹

Lenjinove reči potvrdila je praksa svih socijalističkih zemalja. Povećanje produktivnosti postalo je imperativ u svim socijalističkim zemljama, jer osvajanje vlasti od strane proletarijata samo po sebi nije dovoljno da se blagostanje naroda poveća.

I u našoj zemlji povećanje produktivnosti svakim danom sve više dobiva u značaju. Govoreći o realizaciji načela novog Ustava drug Kardelj je istakao sledeće:

¹⁰ Isto kao pod 9.

¹¹ V. I. Lenjin: „Izabrana dela“, tom II, knjiga 1, „Kultura“ 1950, str. 346.

„Pri svemu tome, u savremenoj praksi, naročito je važno znati šta je glavno i odlučujuće, znači na šta se treba pre svega koncentrisati u ekonomskom ili društveno-političkom pogledu. Jedno od takvih centralnih pitanja odnosi se i na produktivnost rada.“¹²

„Od pravilnog shvatanja produktivnosti, značaja ove, zavisi, pored ostalog, i sposobnost upravljanja sredstvima za proizvodnju. „Radni čovek koji je pravilno shvatio značaj tog pitanja je sposobniji za upravljanje u preduzeću, u komuni i kao predstavnik radnih kolektiva u skupštinama.“¹³

Mi smo u periodu od oslobođenja Jugoslavije do danas dosta učinili na ovom polju. Veliki iznosi investicionih sredstava uloženi su radi razvoja naših proizvodnih snaga. Međutim, naše proizvodne snage još uvek su relativno niske, te baš zato njihovo korišćenje treba da je potpunije, jer „u jednoj zemlji kao što je naša, koja raspolaže relativno niskim proizvodnim snagama, malim „kapitalom“, da tako kažem, produktivnost rada jeste faktor koji omogućava brz porast potrošnje sa jedne strane, jer jedino produktivnost rada je realna osnova za povećanje lične potrošnje, i sa druge strane za povećanje ulaganja u proširenu reprodukciju.“¹⁴

Znači, stalno povećanje produktivnosti, uz dalja ulaganja u investicije, jedino je pravilan put za razvoj našeg socijalističkog društva.

„Neki misle najvažnije je izgraditi što više fabrika i mnogo proizvoditi. To je naivno rezonovanje. Treba sve više proizvoditi ali uz relativno sve veću produktivnost rada. Samo u tom slučaju povećaće se unutrašnja potrošnja koja će istovremeno stimulatивно delovati na dalje povećanje proizvodnje. Proizvoditi mnogo uz nisku produktivnost rada znači voditi privredu u teškoće, hiperprodukciju ili bar izazvati čitav niz teškoća.“¹⁵

Značaj nivoa postignute produktivnosti Kardelj potkrepljuje time što navodi da je u 1960. godini produktivnost u industriji veća nego kod nas u Francuskoj za 2,7 puta, u Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika i Zapadnoj Nemačkoj za više od tri puta; u Velikoj Britaniji za skoro tri puta, u Švedskoj za četiri puta, u Sjedinjenim Američkim Državama za šest puta, pa da je u tim zemljama i nacionalni dohodak po stanovniku toliko veći.

Zemlje u kojima je produktivnost na višem nivou u daleko su povoljnijem položaju u međunarodnoj razmeni, jer svetska trgovina, a po pravilu i unutrašnja trgovina, ne uzimaju u obzir nisku produktivnost i visoke troškove preoizvodnje. Za trgovinu je važna jeftina i kvalitetna proizvodnja koja, pored ostalog, zavisi i od produktivnosti. Produktivnija privreda nameće preko svetskog tržišta svoje uticaje privredi čija je produktivnost niska i na jedan posredan način eksploatiše ovu.

Niska produktivnost bilo koje organizacije ili privredne grane odražava se na nivo produktivnosti zemlje u celini, te u društvenim okvirima proizvodnja poskupljuje. Skuplja proizvodnja ima na domaćem tržištu direktan uticaj na kupovnu moć potrošača u pravcu smanjenja ili slabog porasta njihovog životnog standarda. Bez obzira na naš društveni sistem životni standard u krajnjoj liniji zavisi od nivoa produktivnosti, ekonomičnosti i rentabilnosti.

¹² E. Kardelj: „Produktivnost rada i zadaci radnih kolektiva i društvenih službi“, „Borba“ do 9. juna 1963.

¹³ Isto kao pod 12.

¹⁴ N. Minčev: Iz materijala sa seminara održanog u Privrednoj komori Srbije 16. i 17. januara 1963, str. 7.

¹⁵ Isto kao pod 12.

Podaci druga Kardelja napred navedeni jasno pokazuju da ukidanjem eksploatacije u našoj zemlji nismo samim tim mogli da obezbedimo i visok nivo životnog standarda. Zemlje sa visokom produktivnošću, bez obzira na društveni sistem, u proseku imaju i visok nivo životnog standarda. Mi smo nasledili nerazvijenu i uništenu privredu, u kojoj je produktivnost bila na niskom nivou, te ukidanjem eksploatacije nismo mogli da obezbedimo i visok nivo životnog standarda.

Koliki značaj produktivnost ima na povećanje nacionalnog bogatstva govore nam niže navedeni podaci.¹⁶

Godine 1805. vrednost nacionalnog bogatstva po glavi stanovnika u Sjedinjenim Američkim Državama iznosila je 250 dolara a godine 1948. 5640 dolara.

Za proizvodnju nacionalnog bogatstva od 250 dolara u 1805. godini bilo je potrebno 5.000 radnih sati, a za proizvodnju nacionalnog bogatstva od 5.640 dolara u 1948. godini — 4.590 radnih sati. Znači produktivnost rada je u ovom periodu povećana za 24,4 puta. Godine 1805. bilo je za proizvodnju nacionalnog bogatstva od 1 dolara potrebno 20 sati a 1948. godine samo 49 minuta.

Stalno povećanje produktivnosti je jedini način kojim može da se utiče na poboljšanje materijalnog položaja, i to ne povećanim naporima i samo povećanim ulaganjima.

„Pravi smisao privrednog napretka nije prosto u tome da se povećanim naporima i povećanim ulaganjima materijalnih sredstava postigne i veći proizvodni rezultat; cilj ekonomskog razvoja treba da bude da se sa što manjim utroškom ljudskih i materijalnih napora postigne što veći proizvodni rezultat.”¹⁷

O značaju i cilju produktivnosti veoma povoljno se izražava i J. Fourastio. U vezi sa ovim on navodi: „Konceptija produktivnosti rada nije samo od koristi inženjerima u cilju ubrzanja tehničkog napretka fabrika ili direktori- ma koji nastoje da smanje troškove proizvodnje u preduzećima. Produktiv- nost je pre svega faktor, koji objašnjava savremeni ekonomski i društveni razvoj. Cilj pokreta za produktivnost rada ne sastoji se samo u tome da se poboljša tehnički i ekonomski položaj pojedinih privrednih organizacija, niti da se poveća razlika između prodajnih cena i troškova proizvodnje. Glavni cilj tog pokreta je smanjenje prodajnih cena i na taj način uzdizanje društvenog napretka putem podizanja društvenog standarda i kupovne moći plata.”¹⁸

Nema sumnje cilj povećanja produktivnosti i po ovom teoretičaru je isti: niže cene i veći društveni standard.

U navedenom citatu pominje se i pokret za produktivnost. Naime, radi se o pokretu za povećanje produktivnosti koji je dobio veliki zamah posle drugog svetskog rata. Mnoge zapadne zemlje, a naročito Francuska i Velika Britanija, došle su do saznanja da su po nivou produktivnosti daleko iza Sjedinjenih Američkih Država. Radi toga, imajući u vidu značaj produktivnosti, u tim zemljama su preduzete raznovrsne mere na polju povećanja produk- tivnosti. U te mere spada i obrazovanje niza institucija koje treba da se bave praćenjem i unapređivanjem produktivnosti.

Sve ovo svedoči o značaju produktivnosti za razvoj privrede i podizanje životnog standarda.

¹⁶ Janez Stanovnik: „Tehnički proces se postiže i investicijama u čoveka”, „Borba” od 4. oktobra 1964.

¹⁷ Isto kao pod 16.

¹⁸ Jean Fourastio: „Productivity Prices and Weges”, Izdanje EFA, str. 5.

3. USLOVLJENOST PRODUKTIVNOSTI

Produktivnost se ostvaruje pod uticajem raznih okolnosti. Te okolnosti (faktori) su od presudnog značaja za nivo produktivnosti. Izmena okolnosti odnosno njihovo stalno pozitivno usmeravanje je i omogućilo podizanje produktivnosti na vrlo visoki nivo u mnogim razvijenim zemljama. O tome najbolje svedoči navedeni primer o potrebi rada za proizvodnju jednog dolara nacionalnog bogatstva Sjedinjenih Američkih Država 1805. i 1948. godine. Sigurno je da su okolnosti pod kojima je vršena proizvodnja u 1805. godini bile daleko nepovoljnije od onih u 1948. godini.

Sve te faktore od uticaja na produktivnost možemo podeliti na više načina, zavisno od toga sa kog stanovišta ih posmatramo.

Pre svega svi faktori ne deluju, i ne u svakom trenutku, pozitivno na povećanje produktivnosti. Na primer: prirodne okolnosti se mogu i pozitivno i negativno odražavati na produktivnost. Zatim, jačina dejstva svih tih faktora na produktivnost nije ista a uz to je po vremenu i mestu često vrlo različita. Čitav taj niz faktora ili okolnosti pod kojima se ostvaruje produktivnost dejstvuje tako različitim intenzitetom da je vrlo teško utvrditi stepen njihovog uticaja. Postoji izvestan broj faktora čiji uticaj može da se izražava i meri, ali ima i takvih čije dejstvo može samo da se opiše.

Dalje, podelu faktora možemo izvršiti na faktore koji imaju direktan uticaj na produktivnost i na faktore koji indirektno utiču na nivo produktivnosti. Zatim, na spoljne i unutrašnje itd.

Govoreći o veličini vrednosti robe tj. o potrebnom radnom vremenu za proizvodnju robe, odnosno o uticaju proizvodne snage rada na veličinu potrebnog radnog vremena za proizvodnju robe i faktorima koji određuju proizvodnu snagu rada Marks ističe: „Proizvodnu snagu rada određuju razne okolnosti između ostalog prosečan stupanj veštine radnika, stupanj razvitka nauke i njene tehničke primenljivosti, društvena organizacija procesa proizvodnje, obim i delotvornost sredstava za proizvodnju i prirodne okolnosti.”¹⁹

S obzirom da Marks nije dublje zalazio u razmatranje faktora produktivnosti, u njihovu detaljniju podelu, to u njegovim delima i nema posebne, pa ni u okviru neke druge problematike, razrade ove materije. On je samo ukazao na najopštije faktore grupišući ih pri tome u pet grupa, u koje svakako mogu da se uključe i svi ostali faktori.

Međunarodni biro rada sve faktore produktivnosti svrstava u tri grupe, a to su:

- opšti faktori,
- tehničko organizacioni faktori,
- ljudski faktori,

ubrajajući pri tome u prvu grupu faktora: klimu, prirodna bogatstva, kreditnu politiku i stanovništvo (gustina naseljenosti, kretanje nezapošljenosti i dr.). U drugu grupu faktora svrstava: integraciju, korišćenje kapaciteta, kvalitet sirovina, obim proizvodnje, sredstva kontrole, habanje mašina, radno vreme i njegovo trajanje itd. U ljudske faktore ubraja: međuljudske odnose, uslove rada, nagrađivanje radnika, strukturu zapošljenih lica itd.

Doktor Živko Kostić i dr Stevan Kukoleča sve faktore produktivnosti dele, prema načinu uticaja pojedinih faktora na produktivnost, na faktore čiji je uti-

¹⁹ K. Marks: „Kapital“ I, „Kultura“ 1947, str. 6.

caj direktan (klima, odnosi u proizvodnji, raspodela, kvalifikaciona struktura zapošljenih, mehanizacija) i na faktore koji indirektno utiču na produktivnost (poreska i kreditna politika, geografski razmeštaj sirovina i sl.).²⁰

Dalje, polazeći od toga na koje faktore produktivnosti može da utiče kolektiv preduzimanjem raznih mera a na koje društvena zajednica sa svojim organima, oni sve faktore dele na interne na koje može da utiče kolektiv i na eksterne na čije dejstvo utiče društvena zajednica.

I na kraju, sa stanovišta potrebnih investicija za usmeravanje dejstva faktora, dele ih na faktore čije usmeravanje zahteva investicije i na faktore za čije usmeravanje nije potrebno investicionih sredstava.

Ova podela je vrlo važna za određivanje prioriteta pojedinih faktora za praćenje i usmeravanje. Treba svakako dati prioritet onim faktorima čiji je uticaj direktan, čije aktiviranje ne zahteva investiciona ulaganja i na koje kolektiv može da utiče.

Tretirajući problem podele faktora produktivnosti Dragutin Radunović zaključuje da podela faktora zavisi i od toga da li razmatramo produktivnost narodne privrede ili produktivnost na nivou preduzeća. Ne ulazeći u pojedinsti kod podele ističe: „da produktivnost rada zavisi od neposrednih proizvođača, obima i delotvornosti sredstava za proizvodnju, organizacije preduzeća, društveno-ekonomskih i prirodnih uslova.”²¹

Prema tome, podela faktora od strane pojedinih teoretičara je različita i rezultat je načina i širine posmatranja problema. Naime, podela je izvršena ili detaljnije, ili samo toliko koliko je bilo potrebno da se istakne ovaj problem odnosno objasni dejstvo faktora.

U daljem izlaganju mi ćemo se zadržati na onim faktorima koji su po našem mišljenju najvažniji sa stanovišta mogućnosti uticaja kolektiva na njihovo pozitivno usmeravanje, a to su:

- a) tehnička opremljenost rada,
- b) struktura zapošljenih lica,
- v) uslovi rada,
- g) raspodela rezultata rada,
- d) asortiman proizvodnje i integracija.

Tehnička opremljenost rada

Presudan uticaj na produktivnost rada imaju sredstva za rad, naročito u oblasti industrije. Prema tome i nivo industrijalizacije jedne zemlje zavisi od toga u kojoj je meri tehnička oprema savremena i kvalitetna, a pre svega od količine opreme kojom se raspolaže. Opremljenost rada sredstvima, koja predstavlja količnik između osnovnih sredstava i broja radnika, a naročito opremom utiče (ukoliko za proizvodnju sredstava za rad nije potreban veći utrošak rada od onog koji ona zamenjuju) na smanjenje ukupne količine rada potrebnog za proizvodnju robe, tj. na povećanje produktivnosti.

Znači, sredstva za rad podižu proizvodnu snagu rada. U tom smislu Marks podvlači da na proizvodnu snagu rada, pored raznih okolnosti, utiče i obim i

²⁰ Dr Živko Kostić i dr Stevan Kukoleča: „Osnovi ekonomike preduzeća”, „Rad”, 1958.

²¹ Dragutin Radunović: „Problemi i faktori produktivnosti rada”, „Rad” 1963, str. 91.

delotvornost sredstava za proizvodnju. U vezi sa tim važno je istaći sledeću Marksovu misao: „Na primer, sa datim sredstvima može jedan obučar načiniti par cipela za jedan radni dan. Bude li se htelo da za isto vreme načini dva para, onda se proizvodna snaga njegovog rada mora udvojiti, a ona se ne može udvojiti bez neke promene u njegovim sredstvima za rad ili metodi njegovog rada ili obadvema istovremeno.”²²

Međutim, svaka promena u sredstvima nije i povećanje proizvodne snage rada, jer kako Marks kaže: „Pod povećanjem proizvodne snage rada razumemo ovde uopšte svaku promenu u procesu rada kojom se skraćuje radno vreme društveno potrebno za proizvodnju neke robe, kad dakle manja količina rada stiže snagu da proizvodi veću količinu vrednosti.”²³

Govoreći o granici upotrebe mašina Marks navodi: „Jasno je da se rad samo premešta, da se dakle ukupna suma rada koja se zahteva za proizvodnju izvesne robe ne smanjuje ili da se proizvodna snaga rada ne povećava ako proizvođenje nekog stroja staje toliko rada koliko on svojim delovanjem ušteđuje. Međutim, razlika između rada koji on staje i rada koji ušteđuje, ili stepen njegove proizvodnosti očevidno ne zavisi od njegove vlastite vrednosti i vrednosti alatke koju je zamenio. Razlika traje dotle, dok radni troškovi stroja, a otuda i deo vrednosti koji on proizvodu daje, ostaju manji od vrednosti koju bi radnik svojom alatkom dodao predmetu rada. *Prema tome proizvodnost rada stroja meri se stepenom u kome zamenjuje ljudsku radnu snagu.*”²⁴

Marksove reči dovoljno jasno ukazuju na značaj sredstava za rad za produktivnost. Ali istovremeno ukazuju i na to da svako sredstvo za rad ne predstavlja i veću produktivnost, već da je samo pod određenim uslovima rad koji ono prenosi na novi proizvod manji od rada radnika koji je zamenjen mašinom.

Pišući o produktivnosti rada i zadacima radnih kolektiva na tom polju, drug Kardelj takođe podvlači značaj tehničke opremljenosti rada, a posebno ukazuje na njeno potpunije korišćenje zbog brzog zastarevanja i potrebe za zamenom. Evo šta o tome kaže: „Povećanje produktivnosti rada zavisi pre svega od tehničke opremljenosti i sposobnosti radne organizacije da stalno koristi nainovije rezultate nauke u tehnici, tehnologiji i organizaciji rada. Tehnika, danas još nova, sutra zastareva i kroz nekoliko godina treba je zameniti.”²⁵

Dakle, nije dovoljno samo instalirati mašine, već je potrebno najcelishodnije ih koristiti do granice optimalne, pa tek onda očekivati da produktivnost, omogućena ovim faktorom, bude visoka.

Pitanje primene tehnike, odnosno mogućnosti uticaja tehnike nisu iste u svim privrednim delatnostima. Mogućnost primene tehnike i tehničkih dostignuća različita je po pojedinim delatnostima usled različitih mogućnosti mehanizacije i automatizacije rada. Izučavajući ovaj problem *Jean Fourastie* je sve privredne delatnosti podelio u tri grupe, i to na:²⁶

- primarne,
- sekundarne,
- tercijalne.

U primarne delatnosti ubraja poljoprivredu i po njemu je u toj delatnosti mala mogućnost primene tehnike. Još je manja, skoro ograničena, mogućnost

²² K. Marks: „Kapital” I, „Kultura”, 1947, str. 263.

²³ Isto kao pod 22.

²⁴ Isto kao pod 22, str. 333.

²⁵ Isto kao pod 12.

²⁶ J. Fourastie: „La productivité”, str. 33.

primene tehnike u tercijalnoj delatnosti u koju ubraja razne usluge. Najveća mogućnost primene tehnike je u sekundarnoj delatnosti (industriji), te otuda i najveća produktivnost.

Prema njegovim predviđanjima 2100. godine 80% zapošljenih biće u tercijalnoj delatnosti a u ostale dve samo 20%, što treba svakako da bude odraz napretka primene tehnike u ovim oblastima gde je mogućnost primene veća.²⁷

Sve ovo ukazuje na mogućnosti koje pruža tehnika na polju povećanja produktivnosti. Veliki je broj primera na osnovu kojih može da se sagleda uticaj opreme na povećanje produktivnosti.

Struktura zapošljenih lica

O značaju ljudskog faktora i njegovoj stvaralačkoj moći dosta je pisano u marksističkoj literaturi. Normalno je da kapitalistička literatura izbegava iz političko-materijalnih razloga da ukazuje na značaj čoveka, odnosno na značaj njegovog rada. Međutim, i kapitalist je vrlo dobro upoznat sa činjenicom da su njegova sredstva bez radnika bezvredna, te otuda se i u kapitalizmu ulažu naponi za održavanje i usavršavanje radne snage.

Čovek, kao neposredni proizvođač, u svakom društvenom sistemu predstavlja osnovni element proizvodnih snaga. Baš zbog toga što je čovek sposoban da oseća i misli, njegova stvaralačka moć je velika ali korišćenje te moći je zavisno od faktora pod kojima se ostvaruje njegova celishodna delatnost.

Za ovaj deo razmatranja potrebno je osvrnuti se na izvesne karakteristike sadržajne u samom radniku. Naime, za uspešno vršenje određene delatnosti veoma je važno ko je taj što obavlja rad: kakve su njegove stručne kvalifikacije, kojih je godina života, kog pola itd. Zadržaćemo se ovom prilikom na problemu stručnosti.

Pri tretiranju problema stručnosti uvek treba početi od načina sticanja stručnosti, kao i potrebnog nivoa i strukture stručnosti znanja potrebnih za vršenje određenog posla.

Stručnost se uglavnom stiče školovanjem a nadopunjuje praksom. Dok se školovanjem stiče potrebna širina pogleda i razvija intelektualna sposobnost, dotle se praksom stiče specijalizacija. Zbog stalnog napretka nauke usavršavanje zapošljenih lica mora da bude stalan proces. Pri tome, treba birati najpogodniji oblik kako bi usavršavanje bilo brzo i što kvalitetnije (individualno, kursovi, seminari i sl.).

Zbog stalnog razvoja proizvodnih snaga, sve veće primene mehanizacije, automatizacije i drugih naučnih dostignuća, potrebno je ne samo uvećavati postignutu stručnost, već vršiti i izvesne izmene u strukturi potrebnih stručnih znanja.

Struktura stručnih znanja različita je kod manualnog rada i intelektualnog rada. Zato što je sve manje razlika između manualnog rada i intelektualnog rada (sve je manje manualnog rada), potrebno je stalno uticati i na izmenu strukture znanja. Moderna industrija zahteva sve veći stepen opštih i specijalističkih znanja a mali stepen svaštarskih znanja, koja su u velikoj meri zastupljena kod radnika u zanatskom načinu rada odnosno proizvodnje. Savremenoj industriji potreban je radnik sa izmenjenim profilom, sa strukturom znanja koja zahteva novi način proizvodnje i upravljanja sredstvima za pro-

²⁷ Isto kao pod 26, str. 38 i 39.

izvodnju. Ovom problemu i kod nas se poklanja dosta velika pažnja a što se vidi iz sledećeg citata Rezolucije o obrazovanju kadrova.²⁸

„Dalji društveni i privredni razvitak i sve značajnija uloga radnih ljudi u procesu proizvodnje zahtevaju stalno podizanje njihovog stručnog, opšteg i društveno-političkog nivoa. Uspesno ostvarenje ovih zadataka zahteva da se rad na obrazovanju shvati kao kontinuelan proces koji se ostvaruje u toku celog veka radnog pojedinca. Stručno obrazovanje kao sastavni deo celokupnog sistema vaspitanja i obrazovanja ima prvenstveni zadatak da osposobi pojedinca za određeni stručni rad u društvu.“

Međutim, nasledivši ne samo zaostalu i porušenu privredu već i privredu bez skoro ikakvih stručnih kadrova (vrlo mali broj), naša zemlja je morala da ulaže ogromne napore na polju brzog osposobljavanja ljudi. Pa i pored toga, a s obzirom da je taj proces dug, nismo postigli onaj nivo stručnosti koji je nužan. Ovu konstataciju potvrđuje niže navedena činjenica.

U Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika danas na 1.000 zapošljenih u nepoljoprivrednim delatnostima dolazi 16,6 sa fakultetskom spremom, u Sjedinjenim Američkim Državama 11,5, u Velikoj Britaniji 3,9, u Zapadnoj Nemačkoj 4,1, dok u Jugoslaviji taj broj dostiže svega 1,6. Još veći je problem u tome što broj polukvalifikovanih u našoj privredi čini jednu trećinu.²⁹ Ima pojava da su nam u industriji radnici čak i nepismeni. Tako, na primer, na teritoriji opštine Kladanj 30% nepismenih radnika ima zvanje „kvalifikovan radnik“, jer su to zvanje stekli prevođenjem. U tuzlanskom srezu je, na primer, od 64.000 zapošljenih u socijalističkom sektoru privrede 10.000 radnika potpuno nepismeno na platnim spiskovima „potpisuju se“ krstićem. U Predureću „Jadran“ — Tuzla, 76% radnika nema ni osnovnu školu.³⁰

Slična je situacija i kod radnika koji traže zapošljenje. Oni su uglavnom bez ikakvih kvalifikacija. Tako smo 1963. godine od ukupno nezapošljenih u Srbiji imali 83% bez kvalifikacija.³¹

Mada su ovo samo pojedinačni primeri, oni ipak ukazuju na postojanje vrlo ozbiljnog problema, koji koči brži porast produktivnosti.

I pored toga što je poznato da priliv visokostručnog kadra ima na proizvodnju sličan uticaj kao i povećani priliv tehnički usavršene opreme, povećanju savremenije opreme pridaje se daleko veći značaj nego stručnim kadrovima.

Sve je ovo imalo i svoje posledice. U vezi sa ovim profesor Janez Stanovnik kaže: „Produktivnost rada definisano kao povećanje proizvodnje po jednom zaposlenom povećala se u toku prošle decenije (1947—1957) u jugoslovenskoj privredi za 26,6 odsto što ne zaostaje znatno iza zapadno-evropskog proseka, ali zaostaje znatno iza Italije, koja je postigla povećanje za 54,7 odsto, Francuske od 48,4 odsto, ili Zapadne Nemačke sa 46,7%, dok je bilo povećanje produktivnosti u SAD relativno jednako povećanju Jugoslavije. Međutim, kod toga treba voditi računa o tome da se skoro dve trećine povećanja prosečne produktivnosti u jugoslovenskoj privredi pripisuje faktoru pomeranja radne snage iz niske produktivnosti poljoprivrede u industriju i usluge a ne povećanoj tehničkoj efikasnosti radne snage do koje se dolazi povećanim stručnim kvalifikacijama i poboljšanim metodama rada.“³²

²⁸ Rezolucija o obrazovanju kadrova, („Službeni list FNRJ“, br. 25/60).

²⁹ Isto kao pod 16 (6. oktobra 1964).

³⁰ „Borba“ od 15. februara 1964.

³¹ „Borba“ od 12. jula 1964.

³² Isto kao pod 16.

Ovakav ekstenzivan porast produktivnosti mora da se zameni intenzivnim porastom, pa tek onda može da se očekuje i brža stopa produktivnosti.

Kakav uticaj nivo kvalifikacija može da ima na ostvarene rezultate pokazuje nam ovaj primer: Pre prvog svetskog rata nacionalni dohodak po stanovniku u Finskoj iznosio je 173 dolara a u Italiji 161 dolar. Izdaci za školovanje te godine predstavljali su u Italiji 1,7 a u Finskoj 2,8 odsto nacionalnog dohotka. Godine 1955. nacionalni dohodak po stanovniku iznosio je u Finskoj 767 dolara a u Italiji 352 dolara.³³

I ako su na ovakvo stanje nacionalnog bogatstva mogli da imaju uticaj i drugi faktori, pretpostavlja se da je ovaj bio presudan. Na to ukazuje i činjenica da su one zemlje čija je privreda za vreme rata bila porušena i opustošena ali koje su raspolagale stručnim kadrom daleko brže obnovile svoje proizvodne sposobnosti od zemalja koje nisu imale dovoljno stručne snage.

Svi navedeni primeri, iako ne mogu da posluže za donošenje zaključka o stepenu uticaja kvalifikacione strukture na produktivnost, ipak ukazuju na postojanje veze između produktivnosti i kvalifikacione strukture zapošljenih, te sa tog stanovišta treba gledati na izneto.

4. RASPODELA REZULTATA RADA

Od načina raspodele rezultata rada u velikoj meri zavisi produktivnost. Otuda se u kapitalizmu poklanja velika pažnja načinu stimulacije radnika, čija je zainteresovanost za produktivnost bez ove ravna nuli. Najbolji je onaj način stimulacije koji za rezultat daje i najveći efekat u proizvodnji ili uslugama. Mi smo od oslobođenja Jugoslavije stalno usavršavali naš sistem raspodele ostvarenih rezultata rada, ali i pored toga još uvek rezultati na tom polju nisu na potrebnoj visini. Razloga za to ima dosta. Pre svega, uz nasleđenu porušenu i opustošenu zemlju nasleđen je i vrlo mali broj stručnih i drugih kadrova. Veliki broj naših ljudi sa stručnim kvalifikacijama, kojih i onako nije bilo dovoljno, poginuo je za vreme rata. Nedovoljna naučna baza zahtevala je da se sve počne iz početka. Uporedo sa ovim teškoćama pojavio se, a i danas toga ima u blažoj meri, izvestan otpor pri zavoduju stimulativnih oblika raspodele, i to uglavnom od strane onih koji su se na određeni način pribojavali takvog sistema (stari sistem im je bio dobar jer su primali platu iako su malo, nedovoljno napora ulagali).

Svi ti momenti i niz drugih (mnogi drugi problemi odvlačili su pažnju sa problema raspodele) uticali su negativno na porast nacionalnog bogatstva u našoj zemlji. U kojoj je meri to značajan problem ukazuju i razne analize o korišćenju radnog vremena kod nas, prema kojima se radno vreme koristi sa oko 60%. Najslabije korišćenje radnog vremena je upravo kod onih radnika koji nisu ekonomski zainteresovani za rezultate svog rada.

Imajući u vidu potrebu bržeg podizanja životnog standarda naših radnih ljudi i značaj stimulacije na ovom polju drug. Tito je u svom govoru u Skupštini, pri ponovnom izboru za Predsednika Republike, istakao: „Često ponavljamo da je produktivnost rada ispod evropskog nivoa, ali moramo priznati da je i nagrađivanje ispod evropskog nivoa. Mislim da smo danas svi saglasni da je stimulacija glavni pokretač podizanja produktivnosti rada i mi tako moramo i postupiti ako hoćemo da proizvođači budu sigurni da je podizanje pro-

³³ Isto kao pod 16 (7. oktobra 1964).

duktivnosti rada glavni materijalni izvor povećanja njihovog životnog standarda."³⁴

I na Osmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije drug Tito je u svom referatu ukazao na značaj ovog faktora za povećanje produktivnosti i životni standard.

Reči druga Tita jasno ukazuju na značaj stimulacije i potrebu bržeg usavršavanja sistema raspodele. Nije potrebno isticati da kod nas postoje svi uslovi za izgradnju najboljeg sistema stimulacije.

Sve se više uviđa značaj raspodele i u ostalim socijalističkim zemljama. Na usavršavanju sistema raspodele se radi i u Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika. U tom smislu je i doneta jedna odluka od strane Državnog komiteta Ministarskog saveta SSSR-a za pitanja rada i nagrađivanja i Centralnog rukovodstva sovjetskih sindikata o zavođenju eksperimentalnog premiranja radnika u 80 preduzeća. Ovo samo po sebi govori da je i u ovoj najvećoj socijalističkoj zemlji stimulacija radnika važno pitanje daljeg razvoja.³⁵

Na potrebu bržeg unapređivanja sistema raspodele kod nas ukazano je i na Petom kongresu Saveza sindikata Jugoslavije, a i u Rezoluciji Savezne skupštine o osnovnim smernicama za dalji razvoj privrednog sistema, od 16. i 17. aprila 1964. godine.

Sve ove aktivnosti najviših naših rukovodioca i saveznih organa samo su nastavak mera koje su ranije preduzimate na polju unapređivanja sistema raspodele. (Počev od 1960. godine imamo intenzivnu aktivnost saveznih organa na polju donošenja raznih mera, propisa i uputstava o uvođenju sistema stimulacije po kompleksnom učinku, a koje su mere imale jak pozitivan uticaj na aktivniji odnos radnika prema radu).

I pored toga, na unapređivanju sistema raspodele ima još dosta da se radi. To je duži proces i kao takav zahteva stalan rad. Nezgoda je u tome što se kod nekih kolektiva na tome nije dosta uradilo: U svom referatu na Osmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije drug Tito ukazuje na ovaj nedostatak sledećim rečima: „U nekim radnim organizacijama ima pojava stagniranja samoupravljanja i raspodele prema radu, koja se ostvaruje na starim i prevaziđenim osnovama, kao što su fiksne plate, „startne osnove“ i sl.”³⁶

Bez rešenja ovog problema nema brzog porasta produktivnosti, pa ni akumulacije i životnog standarda. „Izvore za povećanje akumulacije mi treba da tražimo u prvom redu u socijalističkom nagrađivanju, jer ćemo njima materijalno zainteresovati sve proizvođače i time postići veću produktivnost i proizvodnju.”³⁷

5. USLOVI RADA

Uslovi rada su važan faktor ne samo za produktivnost rada već i za zdravlje čoveka, koje predstavlja osnov radne sposobnosti. Čovek vrlo retko radi pod povoljnim uslovima — uslovima koji nemaju negativnog odraza na njegovo zdravlje. Vrlo često osvetljenje, gustina i čistoća vazduha nisu najpovoljniji. Zatim, razni potresi, buka itd. su česti pratilac procesa rada. Čovek je čak

³⁴ Govor druga Tita, „Borba“ od 1. jula 1963.

³⁵ „Borba“ od 12. marta 1964.

³⁶ Referat druga Tita sa Osmog kongresa SKJ, „Borba“ od 8. decembra 1964.

³⁷ Referat druga Kardelja sa Osmog kongresa SKJ, „Borba“ od 8. decembra 1964.

kod izvesnih poslova izložen životnoj opasnosti. Kakav uticaj svi ovi faktori mogu imati na produktivnost dobro je poznato. Na velikom broju primera može da se prikaže uticaj uslova rada na učinak radnika. Evo jednog primera koji može donekle da posluži za ilustraciju uticaja uslova rada. Na sednici Odbora za rad i radne odnose Savezne skupštine izneti su podaci Zavoda za zaštitu rada u Nišu. Bolovanja i povrede radnika bile su vrlo česta pojava u srezu Niš. Preduzimanjem mera potrebnih za poboljšanje uslova rada broj izgubljenih radnih dana zbog raznih profesionalnih oboljenja u toku protekle četiri godine smanjio se za 400.000.³⁸

Uticaj buke, na primer, smanjuje radnu sposobnost čoveka jer oštećuje sluh ili dovodi do poremećaja centralnog nervnog sistema. Razna ispitivanja su pokazala da odstranjivanje buke povećava radnu sposobnost čoveka. Radi izolacije buke, na Zapadu se grade specijalne radne prostorije koje sprečavaju uticaj gradske buke. Prema navodima profesora Mihajla Andrejevića na ovom polju postignuti su vrlo povoljni rezultati, jer je broj grešaka u radu kod daktilografa, na primer, smanjen za 29% a broj zostanaka sa posla sveden na polovinu.³⁹

Sličan uticaj na produktivnost imaju i ostali faktori: prašina, osvetljenje, boje, noćni rad i sl.

Rad u smenama zahteva da mu se posveti ozbiljna pažnja. Dad u dnevnoj smeni je mnogo povoljniji, jer obezbeđuje čvrst san, normalnu ishranu, rekreaciju organizma itd. A to su neophodni uslovi da bi se čovek osećao odmornim i sposobnim za vršenje proizvodnih zadataka. Čovekov organizam se teško privikava na noćni rad, jer se radnik u takvim uslovima rada hrani noću a spava danju što zahteva adaptaciju organizma na takav način života. Prema nekim mišljenjima ta adaptacija traje 4 do 5 dana, te je zbog toga najbolje da se rad u smenama organizuje na duži period.

Pored direktnih mera otklanjanja uzroka loših uslova rada, radni kolektivi preduzimaju i druge mere. Radi jačanja organizma radnika, tj. da bi organizam postao otporniji prema štetnim posledicama uslova rada, preduzimaju se razne mere (topli obroci, česti prekidi u radu, izleti, sletovi i sl.).

Kakav efekat topli obrok može imati na produktivnost kazuje nam primer koji ovde navodimo.

U Fabrici „Franjo Kluz“ godine 1960. bolovanja su iznosila 22% od ukupno zapošljenog osoblja. Već jednu godinu posle uvođenja toplog obroka broj bolovanja je jako opao, tako da je u 1961. godini taj procent smanjen na 14,5% a u 1962. godini na 3,9%. Za proizvodnju jednog sakoja u 1960. godini bilo je potrebno vreme od 8 časova i 6 minuta a u 1964. godini 4 časa i 30 minuta. Znači produktivnost je porasla za oko dva puta.⁴⁰

Sličnih primera ima dosta („Zorka“ — Šabac i dr.), što ukazuje na to da je preduzimanje mera ovakve vrste korisno ne samo za zdravlje čoveka nego i za produktivnost. Doduše, o uslovima rada i njihovom uticaju na zdravlje čoveka kod nas se brine i društvena zajednica preko svojih organa (inspekcija za zaštitu radnika na radu) a i putem donošenja propisa o higijensko-tehničkoj zaštiti na radu. Pa i pored toga što se, da tako kažemo, svi brinemo o uslovima rada i njihovim posledicama na zdravlje čoveka i na produktivnost, ima na ovom polju još dugo da se radi da bi se čovek osećao pri radu ne

³⁸ „Borba“ od 5. oktobra 1964.

³⁹ „Borba“ od 18. avgusta 1964.

⁴⁰ „Borba“ od 14. juna i 10. jula 1964.

samo bezbedno nego i ugodno. Radnik najveći deo deo svog vremena provodi na radnom mestu (osmodnevno radno vreme za današnji tempo života je relativno dosta dugo), pa ukoliko se na radu oseća nelagodno svakako da se to odražava na njegovu psihu i fizičko zdravlje a samim tim i na njegov radni učinak.

6. ASORTIMAN PROIZVODNJE I INTEGRACIJA

U posleratnom periodu, a naročito poslednjih deset godina, imali smo veoma živ proces ekonomske integracije u svetu, koja se uglavnom odvijala u okvirima političkih granica Istoka i Zapada. Potreba za raznim oblicima integracije, a naročito onim koji omogućavaju podelu rada, specijalizaciju u proizvodnji, veliku i jeftinu proizvodnju, oseća se i u našoj zemlji svakim danom sve više.

Proces integracije koji predstavlja raznovrsne oblike udruživanja do spajanja preduzeća, naročito je dobio u značaju poslednjih godina u našoj zemlji. Postojanje velikog broja preduzeća, od kojih dobar broj ima vrlo širok asortiman, svaštarsku proizvodnju, ne samo da onemogućava dalji razvoj preduzeća, već i egzistenciju mnogih preduzeća dovodi u pitanje.

Zbog loše podelu rada kod većeg broja preduzeća imamo skupu ili nekvalitetnu robu, odnosno nekurentnu robu. Domaće tržište je relativno zasićeno takvom robom a svetsko tržište takvu robu ne prima ili je prima po nižim cenama, što se negativno odražava na naše nacionalno bogatstvo. Prošao je period kad je tržište primalo svu robu, bez obzira na njen kvalitet i cenu. Svesni ove činjenice naši privrednici zadnjih nekoliko godina ulažu napore da se putem integracije otklone teškoće izazvane širokim asortimanom, skupom i nekvalitetnom robom.

Međutim, kao i svaki proces i ovaj sa sobom nosi izvesne teškoće: ne-shvatanje prave suštine stvari, želju da se u integraciji ne izađe iz lokalnih okvira (komune, sreza) itd.

Na potrebu i slabosti procesa integracije kod nas ukazao je i drug Tito sledećim rečima:

„Treba da kažem da je jedno administrativna decentralizacija i samoupravljanje a drugo je ekonomska. U ekonomiji ne može biti decentralizacije ni u jednoj zemlji, pa zato i naša zemlja mora biti celovita u ekonomskom pogledu.

.... Naša preduzeća ne treba da stvaraju monopol, već da imaju kontakt, da ostvaruju saradnju u pogledu poboljšanja kvaliteta proizvodnje i da se dogovaraju o tome šta će ko da proizvodi. Toga nema kod nas ili još vrlo malo. Umesto toga svako hoće sve da proizvodi a ta naša najveća slabost i dalje izgleda dominira.“⁴¹

Zar Titove reči ne potvrđuju stanje na ovom polju kod velikog broja preduzeća iz oblasti industrije metala i drugih oblasti industrije.

Ukazujući na potrebu bržeg sprovođenja procesa integracije drug Tito je u svom govoru na Četvrtom plenumu Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije istakao:

⁴¹ Govor druga Tita na Četvrtom plenumu CK SKJ, „Komunist“ od 24. jula 1962.

„Malo je neugodno kada se govori o integraciji jedne socijalističke zemlje u vreme kada se radi o velikim ekonomskim integracijama pa i svetskoj integraciji.“⁴²

Sigurno je da će se integracijom i kod nas rešiti mnogi problemi, koji ometaju visoku produktivnu proizvodnju, kao što su: širok asortiman, mala serija, nepotrebna konkurencija na domaćem a pogotovu na inostranom tržištu. Pozitivnih rezultata od integracije već imamo (elektroindustrija i dr.)

I ovaj proces, kao i svi ostali socijalistički procesi, ne treba da se odvija mimo proizvođača, jer bi takvo rešenje integracije imalo posledica.

Kao što je normalno „odlučujući nosilac i pokretačka snaga integracionih kretanja treba da bude borba za veću produktivnost same radne organizacije. Ona treba da se udružuje sa onim radnim organizacijama sa kojima zajedno može najviše da učini za unapređenje svoje proizvodnje i produktivnosti rada, s tim, naravno da je takva aktivnost u skladu sa jednakim pravima drugih, tj. da je u skladu sa sistemom.“⁴³

4. IZRAŽAVANJE I MERENJE PRODUKTIVNOSTI

Merenje produktivnosti je od značaja za unapređivanje proizvodnje i povećavanje rezultata rada. Rezultati merenja ukazuju na pozitivna kretanja ili na slabosti u radu, a detaljnom analizom utvrđujemo kojim faktorima treba pripisati pozitivno odnosno negativno dejstvo na produktivnost, što nas istovremeno upućuje u kom pravcu treba da usmeravamo dejstvo tih faktora, odnosno kakve mere treba da preduzimamo radi povećavanja produktivnosti.

Produktivnost obično izražavamo kao količinu proizvoda u jedinici vremena ili obratno kao količinu utrošenog radnog vremena za proizvodnju određene jedinice proizvoda.

Znači, za merenje nivoa produktivnosti rada potrebna su nam dva elementa, i to:

- proizvodnja (usluge) izražena u naturalnim ili vrednosnim jedinicama;
- utrošen rad, izražen brojem zapošljenih ili utrošenim vremenskim jedinicama rada (dan, čas, itd.).

Ako znamo ta dva elementa produktivnost merimo na osnovu sledećih formula:

$$P = \frac{Q}{T} \text{ ili } P = \frac{T}{Q}$$

gde je:

P = produktivnost

Q = proizvodnja ili usluge

T = utrošeni rad

Ako bi hteli da izmerimo produktivnost rada, na primer, Fabrike duvana u Nišu, koja je u 1963. godini proizvela 5.707 miliona komada cigareta a za

⁴² Govor druga Tita na Četvrtom plenumu CK SKJ, „Komunist“ od 24. jula 1962.

⁴³ E. Kardelj: Referat sa Osmog kongresa SKJ, „Borba“ od 8. decembra 1964.

tu proizvodnju utrošila 2,344.679 časova rada, onda bi na bazi navedenih formula dobili sledeći nivo produktivnosti:

$$\text{-- po formuli } P = \frac{Q}{T} = \frac{5,707.600.000}{2,344.679} = 2.439 \text{ kom/čas.}$$

$$\text{-- po formuli } P = \frac{T}{Q} = \frac{2,344.679}{5,707.600.000} = 0,000.4109 \text{ časova za jednu ci-}$$

garetu ili 410,9 časova za milion komada cigareta.

Isto tako možemo izračunati produktivnost, ako umesto količine proizvodnje izražene na ovaj način uzmemo njenu vrednost (društveni proizvod, neto-prodakt i sl.) a umesto utrošenih časova broj zapošljenih lica.

Kako nam nivo produktivnosti bez poređenja sa nekom drugom fabrikom (njenim nivoom produktivnosti), sa nivoom produktivnosti nekog drugog perioda itd. ne znači mnogo, to obično izražavamo i dinamiku produktivnosti.

Za merenje dinamike produktivnosti rada upotrebljavaju se sledeće dve formule:

$$IP_q = \frac{q_t}{q_0} \cdot 100 \quad \text{i} \quad IP_t = \frac{t_1}{t_0} \cdot 100$$

gde je:

IP_q = indeks produktivnosti

IP_t = indeks produktivnosti

t_1 = utrošeno radno vreme po jedinici proizvoda u tekućem periodu

t_0 = utrošeno radno vreme po jedinici proizvoda u baznom periodu

q_t q_0 = ostvarena proizvodnja po jedinici rada u tekućem odnosno baznom periodu.

Na bazi ovih formula dobili bi da je produktivnost Fabrike duvana u Nišu u 1963. godini u odnosu na 1957. godinu sledeća:

Godina	IP _q	IP _t
1957.	100	100
1963.	104,3	94,5

Obe formule u stvari pokazuju (u konkretnom slučaju) porast produktivnosti. Međutim, po prvoj formuli (IP_q) taj porast je uočljiviji i logičniji.

Na osnovu iznetog moglo bi se zaključiti da pri merenju produktivnosti nema problema. I nema, ako se radi o proizvodnji kao što su cigarete. Naime, problem se javlja kod izražavanja proizvodnje, pa i rada, onih fabrika koje imaju različiti asortiman a kod kojeg razlike u utrošku rada ne mogu da se zanemare.

Otuda, zbog različitog asortimana i utroška rada za proizvodnju svakog proizvoda ponaosob ima i teškoća. Zato moramo pre toga (pre merenja) pro-

izvodnju da svedemo na zajedničku jedinicu mere na bazi utroška rada za date vrste proizvoda.

Isto tako, nije svejedno da li je za datu proizvodnju utrošeno 1.000 časova rada visokokvalifikovanih radnika ili 1.000 časova rada priučenih radnika. Zatim, mora se znati koji je rad u pitanju sa stanovišta njegovog angažovanja i evidentiranja (prosečni broj zapošljenih, stvarno provedeno vreme na radu, rad radnika itd.).

Za svođenje proizvodnje na merljivu veličinu postoje više metoda: novčani, prirodni, radni i dr. U našoj svakodnevnoj praksi za izražavanje — izračunavanje produktivnosti koristi se obično prirodni uslovni metod na nivou preduzeća, a novčani metod na nivou društvene zajednice (na bazi neto-produkta ili bruto-proizvoda). Za izračunavanje produktivnosti Savezni zavod za produktivnost rada koristi takozvani indeksni metod, koji se sastoji u stavljanju indeksa obima proizvodnje u odnos prema indeksu radne snage.

Da se ukratko osvrnemo na prirodni metod i novčani metod na bazi novostvorene vrednosti.

Prirodni metod sastoji se u tome što se za izražavanje proizvodnje uzima ukupan broj proizvedenih jedinica proizvoda (cigareta) i stavlja u odnos prema utrošenom radu radnika. Zanimljivo je razlike u asortimanu kod proizvoda kao što su cigarete ne utiče na zamagljivanje slike produktivnosti, jer i pored velikog broja vrsti cigareta razlika u utrošku živog rada je vrlo mala. Ovaj metod se, dakle, koristi i u proizvodnji gde nije samo jedan proizvod u pitanju ali gde i zanimljivo je razlike u asortimanu nije tako bitno, ili u proizvodnji gde je i pored značaja razlike u asortimanu ovaj sigurniji od novčanog metoda odnosno nekog drugog metoda.

Novčani metod na bazi novostvorene vrednosti, koji se obično koristi za izražavanje proizvodnje na nivou grupacija, grana, društvene zajednice, jeste takođe često upotrebljavan metod. Izraženu proizvodnju na bazi ovog metoda stavlja se u odnos prema broju zapošljenih lica. Međutim, ovako izračunatu produktivnost treba primiti sa izvesnom rezervom. Razlog je taj što je neto-prodakt izložen uticaju raznih faktora čije je dejstvo različito po granama, grupacijama (cene nabavke i prodaje, fiskalna politika).

Radna snaga može biti izražena kao: ukupno zapošljeno osoblje na kraju godine, prosečno zapošljeno osoblje (stanje krajem svakog meseca podeljeno sa 12), direktni radnici, ukupni radnici i sl.

Iz do sada rečenog može se zaključiti da pojam, značaj, faktori i problem merjenja produktivnosti predstavljaju teorijsko pitanje, a i praktično pitanje, koje izaziva dosta problema radi kojih i postoje određene teškoće u praktičnoj primeni teorijskih saznanja iz okvira produktivnosti.

Vlastimir MILOŠEVIĆ

Résumé

L'auteur étudie, dans son article, la notion et l'importance de la productivité, les facteurs qui influent sur elle et la manière dont elle s'exprime et se mesure.

Dans l'examen de la notion de productivité, il reprend diverses opinions résultant des faits historiques, des différents aspects du problème et des mobiles de certains théoriciens. L'auteur compare ces différentes opinions et en dégage une position définitive sur la notion de la productivité. La productivité — écrit-il — c'est l'efficacité.

du travail en tant qu'un rapport entre la production et la dépense de travail vivant qu'elle requiert. Certains soutiennent, par contre, que la productivité est le coefficient du rapport entre la production et les éléments de la production (de chacun ou de tous ensemble).

L'importance de la productivité est considérée à la lumière des points de vue des théoriciens connus que l'on essaye de corroborer par des exemples concrets. Ces exemples sont puisés de la pratique yougoslave et la réalité mondiale.

Les facteurs de la productivité sont étudiés à travers la systématisation de différentes opinions, l'auteur insiste ensuite plus particulièrement sur les éléments suivants: équipement technique du travail, structure de la main-d'oeuvre, répartition des fruits du travail, conditions de travail, gamme de la production et intégration; il précise enfin l'importance de ces différents facteurs pour la productivité du travail.

Si l'auteur consacre une attention particulière à ces facteurs c'est parce qu'il considère qu'ils ont une grande importance pour la productivité, et surtout parce que les collectifs de travail peuvent efficacement en orienter les effets.

Dans la partie consacrée à l'expression et à la mensuration de la productivité, l'auteur présente brièvement les méthodes utilisées dans ce domaine, ainsi que les formules servant à calculer le niveau et la dynamique de la productivité.

